

KİTABIN, AİT OLDUĞU SINIFA DÖNÜŞÜ VE BİR ARAÇ OLARAK DEVRİNİ SONLANDIRIŞI

Kazım Tolga Gürel*

ÖZET

Kültürü oluşturan her insan ürününün bir tarihi vardır. Kendi tarihi içerisinde o, doğar, yaşar ve ölür. Kitap da tıpkı diğer nesnelere gibi belli bir süre içerisinde var olacak bir iletişim aracıdır. Görsel kültürün hakimiyeti nedeniyle miadını doldurmaktadır. Fotoğrafın icadıyla birlikte, toplum gün geçtikçe obskürantik bir yapıya doğru evrilmiş; bu yapı sebebiyle yazı, iletişim araçlarındaki varoluşunu kaybetmeye başlamıştır.

Bu çalışmada, kitabın, başlangıçta belli bir sınıfa aitken teknolojik gelişmelerin sonucunda geniş halk kitlelerine yayıldığını, ancak görsel kültürün yaygınlaşması sonucunda yok olacağını göstermek amaçlanmıştır. Marksist bir yaklaşım içeren çalışma, yapısal çözümlerle niteliksel tarihsel incelemeler içermektedir.

Anahtar sözcükler: Kitap, iktidar, görsel kültür, ideoloji

RETURN OF THE BOOK TO THE CLASS WHERE IT BELONGS AND ITS END AS A MEANS

ABSTRACT

Each human artifact that is part of the culture has a history. It is born, lives and dies within its own history. The book is a means of communication that will exist for a certain period like other objects. It is coming to its end due to the dominance of visual culture. Society has gradually evolved into an obscurantist structure with the invention of photography and due to this writing has begun to lose its place among means of communication. A new culture which is not dominated by reading is at the same time the harbinger of the new human. Most known cultural features that are believed to be universal will come to an end. Mankind, who will also have to make concessions on their ideological qualities, will transform into happy morons who yield to the rule of the elite and the prevalence of a consumerist culture will complete its evolution.

Keywords: Book, power, visual culture, ideology

GİRİŞ

Kapitalist küreselleşme, iletişim tarihindeki evrimin son halkasının ekonomik nedenidir. Kapitalist küreselleşme gereği sermaye, kendini en ücra başkentlerde yapılandırabilmeli ve metaların tüketimi için her noktayı bir gösteriyeye çevirebilmelidir. Neo-faşizm olarak nitelenebilecek bu yeni oluşum gösteri temellidir ve Huxleyci bir içerik taşır. Birey takip edilen değil, takip edendir. Zevkle takip ettiği her unsur, onu dönüştürür ve sistemin istediği tipte bir eblehleştirilmeden geçirir. Boş zaman, işlikteki dönüştürmeyi gerçekleştirecek nitelikte dizayn edilmiştir.

İletişim tarihine bakıldığında sözlü, yazılı ve görsel kültürün dönüşümlerinin bir üst yapı

kurumu olduğu, bu yapıların ekonomik gelişimlerden kaynaklanan bir öz değişim içerisinde olduğu görülebilir. Barry Sanders ve McLuhan'ın daha radikal bir biçimde, Innis ve Postman'ın farklı faktörleri de içine alacak şekilde betimlediği bu değişimler, hiç de onların iddia ettiği gibi iletişim araçlarındaki değişimin diğer toplumsal olguları biçimlendirmesiyle değil; doğrudan Marx ve ardıllarının betimlediği şekilde, altyapı üstyapı ilişkisi içerisinde incelenmelidir. Çalışmada iletişim araçlarının bu evrimine kısaca değindikten sonra, kitabın tarihi ele alınacak ve kitabın miadını dolduran bir sürece girişinde görsel kültürün hakimiyetinin etkisi sorgulanacaktır.

Dünya gerçekten de McLuhan'ın ifade ettiği gibi global bir köye dönüşmüştür. Ancak global köyde yaşayan köylü, kendi gerçekliğini

---

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi

tanımlayıp, varoluşunu bağımsızlaştıramayacak ölçüde sistemle girift bir ilişki içinde erimiş ve prozak kutularının içine muhalif duygularını hapsedmiştir. Kimsenin birbirini tanımadığı bu köyde yaşayanlar ise, sistemin kendi içsel dinamiklerini ve korkularını yansıttığı korku filmleri figüranlarına, zombilere dönüşmüştür. Nietzsche'nin ifadesiyle "ne dününü, ne bugününü bilen kitleler", tarihsizleştirilmiş bir masalın anlatıcısı olan medyanın onlara sunduğu sanal ikon hapsine girmişler ve özgürlüklerinin bile sistem tarafından tanımlandığı bir köleliği yaşar olmuşlardır. Görsel iletişim araçlarının sunduğu iletilerin yapısından dolayı, toplumda yaşayan bireyler gün geçtikçe birey olma niteliklerini kaybetmekte ve neo-skolastik bir çağa doğru ilerlemektedirler. Bu skolastik çağ, düşünce kontrolünü, bir öncekinden çok daha güçlü gerçekleştirmektedir. Çünkü araçları bir öncekine nazaran çok daha güçlüdür. 800'lerden 1500'lere kadar süren ilk skolastik dönem içerisinde çekilen acılar ve insanın sefilleştirilmesi, köleleştirilmesi; batıda, insanlığı yok etmişti. Görsel kültürün yaygınlaşmasını 20. yüzyılın ortaları itibariyle alırsak, ikinci skolastik döneme girmeyi engelleyecek bir devrimi gerçekleştirmenin halklar için kaçınılmaz olduğu görülecektir. Kendilerini gerçekçi, farklı bir sistemi savunanları ise hayalci olarak nitelendirerek bunun üzerinden güçlü bir propagandayı sürdüren şirket küreselleşmesinin yandaşları dünyayı dolu dizgin tahrip ederken, Ernesto Che Guevera'nın şu sözünü tekrar anımsamak gereklidir:

"Gerçekçi ol, imkansız iste!"

Bu çalışmada niteliksel tarihsel analiz yöntemi kullanılmış ve neden sonuç ilişkilerinin ardındaki tarihsel bağlam daima göz önünde bulundurulmuş, alt yapı-üst yapı ilişkisi irdelenmiştir. Kaynaklar literatür taraması yöntemi ile toparlanmış ve mümkün olduğunca birincil kaynak kullanımına özen gösterilmiştir. Çalışmanın amacı, önemli bir iletişim aracı olan kitabın tarihsel gelişimini aktarmak, bu gelişimin altyapısal süreçlerle bağlantısını ortaya koymak ve yine altyapısal süreçlerin doğrultusunda oluşan, teknolojik gelişmeler sebebiyle toplumun ve bireyin bilgiye ulaşma yapısının değişimiyle gerçekleşen, bir yok olma sürecini göstermektir. Yapısal çözümlenmelerle desteklenen, Marksist bakış açısıyla eleştirel teori

temel alınarak oluşturulan çalışma ile iletişim bilimine farklı bir açılım katılmak istenmiştir.

1. İLETİŞİM TARİHİNİN TEMEL DÖNEMLERİ

Toplumların iletişim araçlarının evrimini üç kısımda inceleyebiliriz: Sözlü kültür, yazılı kültür ve görsel kültür. Bu kültür tiplerinin her birinin farklı araçları ve bu araçların sağladığı bir etki alanı mevcuttur ki bu etki, dönemlerin ideolojilerinde de kendini hissettirir. Sözlü kültür yazının bulunmasına kadar geçen süreçtir. Bu süreçte insanların hafızaları daha güçlüdür. Aracın olmaması, kaydedilecek tek noktanın beyin olması bu gücü sağlamıştır. Elbette ki o dönemin de kaydetme araçları vardır: sular, destanlar, masallar vb. Sözlü kültürde sözün belli bir tılsımı ve gücü vardır. Örneğin dua adeti, sözlü kültüre ait bir olgudur. Sözlü kültürde şiiirlere ve destanlara hakim olanlar bilge kişilerdir. Şair-sanatçı, kahin, rahip, falcı, gizbilimci, filozof, hatip, demagog, sofist, sözbilimci figürleri vardır. Halklarına danışman kişi kimliğiyle hitap etmekteydiler (Huizinga 2006: 158).

Yazıdan, hatta yazı yazma olanağından bihaber bir kültürün nasıl olabileceğini okuryazarlar ancak büyük bir zahmetle hayal edebilirler (Ong 1995: 46). Ritmik nesir, şiir vb. gibi araçlarla tekrarlanabilirliği olan, kolay akılda tutulabilen ifade kalıplarından oluşan bir kültürdür sözlü kültür. Ezberlemek zaman pratik isteyen bir süreçtir. Bu nedenle bir çok şeyin akılda tutulduğu sözlü kültürlerde günlük önem taşıyan bilgileri belli yöntemlerle unutmak eğilimi vardır. Başka bir deyişle, sözlü kültürün insanı, salt şimdiki zamanın baskısı altındadır. Sadece günlük deneyimleri için yararlı olanı hatırlar, modern insanın tarihsel gerçeklere karşı olan duyarlılığından yoksundur, geçmişin artık güncel olmayan ya da tedirgin eden bölümleri hemen unutulur, gündelik yaşamın sunağına kurban edilir (Baldini 2000: 15).

Yazılı kültür ise, M.Ö VI-IV. bin yıllardan 19. yüzyılın sonuna kadar geçmiş olan süreçtir. Yazıyı ilk bulanlar Mezopotamya'da yerleşmiş olan Sümerler'dir. Daha sonra İ.Ö. 3000'de Mısır'lılar, İ.Ö. 1500'de Çinliler, İ.S. 1400 yıllarında Aztekler kendi yazı türlerini kullanmışlardır (Baldini 2000: 12). Ancak yazının

kullanılmaya başlamasıyla geniş kitleler tarafından kullanılabilirliği farklı süreçlerde gerçekleşmiştir ki bu süreçler arasında yüzyıllar vardır. Yazı ilk çıkış yılları itibariyle egemen sınıfın bir aracıdır ve halka yayılmaması için gerekli tedbirler alınmıştır. Bu, Roma'da ilk halk kütüphanesini açmak isteyen Farnesio Petrarca'nın önerisini reddeden Venedik senatosunun tavrında görülebilir. Petrarca, 1346 yılında Venedik'te oturabileceği bir eve karşılık olarak kişisel kütüphanesini kente armağan etmeyi önermiştir. Aynı yılın 4 Eylül tarihinde toplanan Venedik senatosu bu öneriyi reddetmiş, böylece Batı tarihinde ilk kez devlet otoritesi, kitapların halka sunulması konusunda bir karar almış, tüm ortaçağ boyunca manastırlara ait olan bu ayrıcalık, devletin kullanım alanına girmiştir (Baldini 2000: 52). Bu anlamda yazının kültürlere etkisinin sınırlı olduğunu bilmek, iletişim araçlarının teknolojik determinizminin sınırlarını bilmek açısından önemlidir. Ancak yazı elbette ki kendi çapının etkisiyle belli kültürel formları değiştirmiştir. Yazılı söylem sözlü söylemden daha ayrıntılı ve sabit dilbilgisi kuralları geliştirmiştir, çünkü yazıda 'anlamın verilebilmesi' dilin düzenlenişine bağlıdır. Bunun da nedeni, sözlü söylemdeki gibi dilbilgisine pek gerek kalmadan 'anlamın belirlenmesine' yardımcı olan canlı ortamın yazılı söylemde var olmayışıdır (Ong 1995: 54).

Fotoğrafın icat edildiği tarih olan 1839, bir başka iletişimsel çağın başlangıç tarihidir. Bu tarihten sonra artık ansal varoluş simgesel olarak dondurulabilecek ve çoğaltılabilecek, egemenlerin gaddarlıkları görüntülenebilecek, küçük burjuvazinin yaşam tarzları ölümsüz kılınabilecektir.

İnsanoğlunun bilinci, maddeyle ilişkisinden türer. Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır (Marx 2004: 46). Altyapıdaki üretim araçları ve özellikle modern toplumlarda bireyin sosyalleşmesinde yüksek düzeyde belirleyici olan iletişim araçları, bilincin oluşmasında temel faktördür. Ancak modernite öncesi toplumlarda iletişim araçları, kitapta olduğu gibi, günümüzdeki kadar etkin değildirler. Çünkü bunlar küçük bir topluluğun, egemen azınlığın elindeydiler.

McLuhan toplumların biçimlendirilmesini şöyle ifade eder: Toplumlar her zaman iletişimi-

min içeriğinden çok, insanların iletişimde kullandıkları iletişim araçlarının doğasına biçimlendirilmişlerdir. Alfabe, örneğin, insanın küçük bir çocukken, bilincine bile varmadan özümsemiği, bir ökse otu gibi içinde bakıp yaşattığı bir teknoloji olmuştur. Sözcükler ve sözcüklerin içerdiği anlamlar çocuğun neyi nasıl düşüneceğini, nerede nasıl davranacağını öğreten önedinimlerdir. Alfabe ve basım tekniği, daha da sonrasındaki uzmanlaşmaya, bölün-tüleşmeye varacak olan bir fragmanlaşma sürecini başlatmış, giderek ivme kazanmasına neden olmuştur (McLuhan 2005: 8). Ancak McLuhan geçmiş kültürlerde ortak bilinci oluşturmada iletişim araçlarının etkisini, kültür merkezci bir bakış açısıyla günümüzdeki kadar, yani kendi yaşadığı kültür kadar etkin olarak düşlemiştir. Oysa geçmiş kültürlerde ortak bilinci oluşturan en temel unsur iletişim araçları değil, din ve altyapısal süreçlerde onu da oluşturan, Marks'ın ifade ettiği, üretim araçları ve toplumdaki meta döngüsüdür. Her ne kadar alfabetik sistem, bir ortak bilincin oluşmasında, özellikle de milliyetçiliğin oluşmasında etken olsa da, bu değişimlerde asıl belirleyici etken ekonomidir. Almanya'da Luther, matbaanın yardımıyla Alman dilinin gelişiminde tayin edici bir rol oynamıştır. Luther Orta ve Aşağı Almanya'da halk dilinin konuşulmasını teşvik etmiş, fakat Thuringia ve Saksonya ona esas kelime hazinesini sağlamıştır. Bu dilde pek çok çalışmanın baskısı yapılarak dil giderek daha fazla ulusal yazın dili haline gelmiştir (Guibernau 1998: 118). Ancak bu durumun belirleyicisi, McLuhan'ın ifade ettiği gibi iletişim araçlarının değişmesi değil, burjuvazinin ticari ilişkilerinin gelişimi için gerekli ideolojik atmosferin milliyetçilikten geçmesi sebebiyle, zamanla geçmiş ekonomik sistemin düşünsel kalıplarını kırmak zorunluluğudur. Milliyetçiliğin geniş kitlelere dayatılması ve bir toplum mühendisliği olarak çeşitli coğrafyalarda benimsetilmesi, fordist üretim şekline kaynaklanır ve burjuvazinin, ulaşım ve haberleşme teknolojilerine bugünkü kadar sahip olmaması nedeniyle, o dönem için gerekli bir "yerli malı yurdun malı" propagandasına ihtiyaç duyması ile üniter sınırlara gereksinmesidir.

Postfordist süreçte ise gümrük duvarları kaldırılmış ve burjuvazinin palazlanmasıyla, dünya çapında etkinleşebileceği ve üretimi hızlandırabileceği bilgisayar teknolojisinin gelişmesi

sayesinde palazlanmasıyla tüketim kültürü son noktaya ulaşmıştır. İletişimin bu dönemde yaşadığı en önemli dönemeç, İkinci Dünya Savaşı sonrasında televizyonun yaygınlaşması ve başlangıçta askeri bir araç olan internetin yaygınlaşmasıdır. Bu iki iletişim aracı, iktidarların propaganda gücünü maksimize etmiş, günümüz toplumlarını derinden etkilemiş ve kitabın toplum içindeki konumunu ciddi bir biçimde, olumsuz yönde değiştirmiştir.

2. KİTABIN TARİHİ

Yazı milattan önce IV. bin yıllardan önceki zamanlarda ortaya çıkmıştır. İlk olarak mağara resimleri yapan insanoğlu, sonrasında işaret-resmi geliştirmiş, bu işaret-resimden de Mısır hiyeroglifleri, Sümer çivi yazıları, Girit-Minos yazıları gibi eski yazıları geliştirmişlerdir. Bu yazılarda resmin etkisi görülmektedir. Sesin sembolize edilmesi evrimin bir sonraki aşamasıdır ki bu, alfabeyi oluşturan temel mantıktır. Her sesin bir göstergeyle sembolize edilmesi, alfabe sistemini oluşturmuştur.

İktidar için kaydedebilmek varlığının devamı için gerekli bir koşuldur. Bu sebeple yazıyla ve kitapla ilgili her çeşit gelişme iktidara yakın sınıflarda gerçekleşmiştir. Dinsel metinlerin ilk kayda geçen metinler olması, iktidarın o dönemde dinle iç içeliğinin ve ideolojik birlikteliğinin göstergesidir. Toplumsal kontrol mekanizması olan dinsel metinlerde ve ilk yasalarda kölelikle ilgili hükümler bulunması ve bu kurumun meşrulaştırmaları tesadüf değildir. Yazının iktidara yakın sınıflarca bulunması, her iktidarın kaydedici araçlara sahip olmasının zorunluluğundan kaynaklanır.

Kitabın temel araçlarından biri olan yazının oluşumundan sonra elbette ki bir diğer temel araç olan kağıdın bulunmasına değinmek gerekir. Sözün gerçek anlamındaki kitapların ilk dayanağı kuşkusuz odundur; Kitap anlamına gelen, Yunanca "biblos" ve Latince "liber" sözcüklerinin ilk anlamı "ağaç kabuğu"ydü ve Çinliler'de de, bugün hala kitap anlamına gelen kelimenin kökeni odur. (...) Yazıya kumaş da dayanak olmuştur. Özellikle de Çin'de (Labarre 1994: 8). Nil nehri kıyılarında yetişen Papi-rüs bitkisi de bir diğer kağıt malzemesiydi. Anadolu'da çeşitli hayvanların derisi ve par-

şömen belirtilmesi gereken diğer kağıt kaynaklarıdır.

Kitabın biçimi ilkçağlarda bildiğimiz şekliinden farklıydı. İlkçağ kitabının geleneksel biçimi olan, papi-rüs tomarının adı, Latince 'volumen'di. Bunun yerini, İ.S. 2.ve 4. yüzyıllar arasında, gitgide, iç içe konan ve kırılarak birbirini izleyen formlar oluşturan 'codex' aldı. O dönemden beri, kitap hep bu biçimi muhafaza etmiştir (Labarre 1994: 12). Kitabın bilinen biçimine ve işlevselliğine ulaşması bir gelişim sürecidir. İlk olarak Çin'de bulunan matbaanın, 1450'lerde Avrupa'da geliştirilmesi, tipografi, rotatif vb. gibi teknolojik gelişmelerin getirdiği imkanlar, kitabın bir meta olarak pazara sunulması ve elbette ki eğitimin işçi vasfını geliştirebilmek amacıyla tüm dünyada yayılması kitabın işlevselliğini günümüz boyutlarına taşımıştır.

Kitabın tüm toplumsal sınıflara yayılması, modern zamanlara rastlar. Fransız Devrimi, kitapla ilgili meslekleri serbestleştirerek, aynı zamanda da, bu meslekleri, konuyla ilgili bilgisi olmayanlara açmış oluyordu (Labarre 1994: 97). El yazması kitapların bulunduğu dönemlerde, tam anlamıyla bir kasta ait olan bu iletişim aracı, 19. yüzyılın sonlarına doğru öncelikle Avrupa'da tüm toplumsal sınıflara yayılmasıyla birlikte, içinde bulundurduğu bilgiyi geniş bir kesime ulaştırmaya başlamıştı. Ancak, ilerleyen zamanlarda iletişim araçlarının gelişmesi ve yayılmasıyla bireylerin boş zamanının değerlendirme şekillerinin sistem tarafından manipülasyonu ile, amacından ayrılan ve devrini kapatan bir araç olma yolunda olan kitap, görsel kültürün yaygınlaşması sonucunda önce kullanım şekli değişecek, sonra yok olacaktır.

Kitap halkların elinden tekrar geri alınıyor. İlk çıkış noktası itibariyle egemen sınıflara ait bir araç olan kitap, tekrar onların elinden toplanma yolunda. Ancak bu sefer yöntem farklı. Kitap basım teknolojisinin az gelişmişliği ve eğitimli kesimin egemen sınıflar olması nedeniyle, başlangıçta burjuvazinin elinde olan kitap, günümüzde farklı bir yolla geniş kitlelerin elinden alınmakta. Görsel kültürün, genel paradigmaya hakimiyeti ve eğitimin içeriğinin bireyi düşündürmeyecek şekilde düzenlenmesi. Kitap, Mehmet Ali Kılıçbay' ın belirttiği gibi, "entellektüeller arasında bir mektuptan

daha ileriye gidememe" yolunda evriliyor. Kitap, hiçbir dönemde tüm toplumsal kesimlere yayılmadı. Ekonominin hızlı döngüsü ve tüketimin, postfordist sistemdeki hızı nedeniyle gelişen, okumaktan uzak bir kültür nedeniyle ikinci planda kaldı. Tüketimin bu sürati, detaylı bilgiyi gereksiz kıldı ve görsel iletişim araçlarından alınan bilgi hayatsal pratikler açısından gün geçtikçe yeterlilik sahibi olmakta. Eğitim sistemindeki düzenlemelerde bu yeni yaşam biçimine bireyi hazırlamakta.

Aydınlanma ile birlikte feodal eğitim sistemi sorgulanmaya başlanmıştır. İdeal eğitim sistemine dair birçok fikir öne sürülmüştür. Bunun en iyi temsilcilerinden biri Rousseau'nun eğitim sistemi için belirlediği fikirlerdir:

"Ona öğretmek istediğim sanat, yaşamdır. Benden ayrıldığı zaman, size söz veriyorum, ne yargıç, ne asker, ne de papaz olacak; ama adam olacak..." (Ateş 2004: 83)

Rousseau'nun bu ütopyik olarak da nitelendirilebilecek eğitim modeli daha sonra Pestalozzi (1746-1827) tarafından uygulanabilirliği olan bir model çerçevesine oturtulmaya çalışılacaktır (Ateş 2004: 83). Ancak ilerleyen dönemlerde eğitimin pragmatik amaçlar için kullanımı, sisteme ara eleman ve kalifiye işçi yetiştirmek için kullanımı bu idealardan uzaklaşmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda gelişen sentimental edebiyatın oluşumu, işçi sınıfı için geliştirilen edebi metinlerin çok daha rahat yayılabilmesi ve zaman içerisinde insanların boş zamanlarının da tahakküm altına alınması, kitabın toplum içindeki konumunu belirleyen aşamalardandır. Bu olumsuz tablonun dışında elbette ki buna karşı direniş odakları da mevcuttu. Ancak bu, kitabın toplumsal alanda sınıfsal yayılımının egemen sınıflar yararına oluşunu tam olarak engelleyemedi. Bandrol sistemi ve sansür uygulamaları, her kitabın ve dolayısıyla her düşüncenin "ruhsatlı" olmasını sağladı. Rıza üretimi ile sınıflar arası gerginliklerin azalması, sansür uygulamalarını da gerilettiler. Direniş odaklarının ehlileştirildiği bir ortamda bu tür uygulamalar, sistemin "demokrat" yapısını sarsabilirdi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra televizyonun yayılması, kitabın gerilemesi için gerekli olan kültürel dönüşümü gerçekleştirmiştir. Televizyonun yayılması, bir süre sonra gazetenin fotoğraf egemen bir yapı-

ya bürünmesi görsel kültürün yaygınlaşması ve yazının gerilemesinin ilk belirtilerini vermiştir.

3. GÖRSEL KÜLTÜRÜN YAYGINLAŞMASI: OBSKÜRANTİZM

"Temel nitelikteki teknolojik ve kültürel geçiş dönemlerinde bir yığın bulantılar ve çok ciddi bir yitip gitme, umutsuzluk duygusu sarar içimizi." (McLuhan 2005: 8)

Modern toplumun tanımlamaları arasında görüntüye dayalı teknoloji önemli bir yer tutar. Görüntünün var olmadığı bir modern toplumdan söz edilemez. Bir toplumun modern olabilmesi için onun başta gelen etkinliklerinden birinin görüntü üretmek ve tüketmek olması ve bizim gerçeklik üzerindeki taleplerimizi belirleyecek olağanüstü güçleri bulunan, kendileri de birinci el deneyiminin imrenilen vekilleri olan görüntülerinse ekonominin sağlığı, yönetimin kararlılığı ve kişisel mutluluğun elde edilmesi için vazgeçilmez hale gelmesi gerekir (Sontag 1999: 171). Modern toplum, bilinçlerde bir görüntüden ibarettir. Geçmişle ilgili hafızasının görsel araçlardan elde edilmesi ve insanın dünyasının küçüklüğüne rağmen geniş bir dünyadan haberdar olması –ki bu haber edilme hiç de masum değildir-, modern bireyin belirgin bir niteliğidir. Görsel kültürde sosyalleşen bireyin tarih bilinci; fotoğrafın icadı, sinema ve televizyonun popülerleşmesiyle, bu araçların olmadığı dönemlerdeki insanların tarih bilincinden farklı şekillenmiştir. Fotoğrafik görüntünün geçmişle ilgili bilgilerin oluşturulmasında güçlü bir etkisi vardır. 1800'lü yıllar İngiltere'si, 1960'ların Türkiye'si, Sovyet Devrimi dönemi dediğimizde, sinemasal ve fotoğrafik görüntülerden oluşan bir bilinç, ikonik bir bilinç, zihinlerimizde oluşur. Bunun nedeni görsel kültürdür. Bu bağlamda görsel kültür sadece tüketimi yaygınlaştırması ve direk kendisinin bir tüketim metası olması noktasıyla değil, aynı zamanda kazandırdığı tarih bilinciyle bir kontrol sağlar. Fotoğrafların gerçeğin temsili olma iddiasında bulunmaları, onların doğasından kaynaklanan bir sahtekarlıktır. Fotoğraf gerçek değildir. Ancak bunu unutturur ve gerçek olduğu iddiasıyla ortaya çıkar. O sadece, nesnenin çevresindeki sonsuz sayıdaki analitik noktadan birinin bakış açısını sunan, onu da gerçekliğin imgesi olarak sunan kimyasal bir işlemdir. Ancak kutsal olan tek

şeyin yanılısına olduğu, hakikatin ise her noktada perdelenmiş bir çağdan farklı bir araç beklenemez. Guy Debord'un ifade ettiği gibi gerçek anlamda altüst edilmiş bir dünyada doğru, bir yanlışlık anıdır (Debord 2006: 38).

Görsel kültürün yaygınlaşmasındaki temel neden ticari üretimin fabrika sistemine geçmesiyle oluşan büyük üretim hacimlerinin tüketilebilmesi için gerekli olan tanıtımlarda bu buluşun etkinliği, bu ekonomik sistemin güvenliği için kontrol ihtiyacının artması ve bireylerin manipülasyonunun yani bireylerin rızalarının üretiminde görsel kültürün avantajlarının iktidar tarafından keşfedilmesidir. Anı ölümsüzleştirilen fotoğraf, aynı zamanda bir anlam oluşturma aracıdır ve ideolojiyi yeniden üretmede önemli işlevlere sahiptir. Fotoğraf gerçekliği eksiksiz temsil iddiası nedeniyle belli bir diktatoryaya sahiptir. Foucault'ya göre, canlandırma ne tarzda olursa olsun bazı dilsel kalıpları harekete geçirir. Bu dilsel kalıplar "ileri sürüş"tür. Şablonları oluşturan bu ileri sürüşler, bir figürün bir şeye benzemesinin yol açtığı sıradan ama sessiz ve ona egemen olan bir işleyiş devreye sokar: "O gördüğümüz, odur". Bu işleyiş, kendisinin aksini düşündürmeyen, diktatoryal bir mekanizmadır ve her alana sızar. Günlük yaşamımız geçmiş ve geleceğin eş zamanlılığı arasında daimi bir uğraştır (Gadamer 2005: 11). Geçmiş gündelik zamana dahil eden ise ikonlar ve sembollerdir. Bu bağlamda geçmiş, şimdiki zaman içerisinde kurgulanır ancak bu kurgulanımda geçmiş artık geçmiş değildir. O, tıpkı ikonlar ve diğer göstergeler gibi, kendisinin gerçekliğini belirleyen temel yapıcılarını hissettirmeden var olur. Yani Foucault'nun bahsettiği diktatoryal bir mekanizma olan "ileri sürüş", kendini yineler. Gerçekliğin temsili, gerçekliğin yeniden üretimi; göstergenin diğer göstergelerle bütünleşerek anlam kazanmasından dolayı tanımlanabilir olmasını, onu doğal bütünleşik yapısından kopartıp farklı bir düzleme oturtulabilir olmasını sağlayarak, düzenlemenin iktidarın pompaladığı ideoloji doğrultusunda gerçekleşmesini sağlamış, egemen atmosferin kontrolünü güçlendirmiştir.

Bu gelişmeler belli bir teknolojik buluş silsilesi içinde gerçekleşmiştir. "On dokuzuncu yüzyılın ortasında Massachusetts'li bir portre ressamı olan Samuel Morse, elektrikli telgrafla "Tanrı ne yapmış?" diye ilk mesajı göndererek

dünya tarihinde yeni bir evrenin kapısını açmıştır. Daha önce hiçbir mesaj onu taşıyacak biri olmadan başka bir yere götürüleliyordu. Uydu teknolojisinin ortaya çıkması ise her adımda geçmişten dramatik bir kopuşa daha işaret etmektedir. (...) 1 Şubat 1999'da, Morse'un nokta-çizgi dizilerini icat etmesinden yaklaşık yüz elli yıl sonra, Mors alfabesi dünya sahnesinden kesin olarak silinmiştir. Onun yerini, tehlikeyle karşılaşan gemilerin hemen yerlerini bildirebilecekleri uydu teknolojisi kullanan bir sistem aldı. Anında elektronik iletişim sadece haberlerin ya da bilgilerin daha çabuk aktarılmasını sağlayan bir yol değildir. Anında elektronik iletişimini varlığı, ister zengin ister yoksul olsun, bireylerin yaşamlarının tüm dokusunun değişmesine neden olur. Nelson Mandela'nın görüntüsü insanlara, yan komşularının yüzünden daha aşına geliyorsa, gündelik yaşantının niteliğinde bir şeyler değişmiş demektir (Giddens 2000: 23-24). Bu, devrimdir: bir görsel devrim. Fotoğraf ve diğer görsel malzemeler görüntünün, semboller dünyasına büyük oranda dahil olmasına sebep olmuştur. Fotoğraflar, afişler, resimler, ilanlar semboller dünyasındaki yerini almıştır. Fotoğrafın ön planda olduğu yeni anlatım biçimi, dile yardımcı olma işlevini yerine getirmekten ziyade, gerçeğin kavranmasının, anlaşılmasının ve tahlil edilmesinin başat vasıtası olmuştur (Postman 2006: 83). Görüntünün gerçeğin kavranmasında bu derecede etkinleşmesi, toplumsal işbölümünün artarak bu durumun insanı bilgi toplumunda cahil kılması ve zorunluluktan doğan bir güvene -ki bu güven cehaletin belirtisidir, örneğin bireyler gittikleri doktorun bilgisini sorgulayamazlar- ihtiyaç duyulması bireylerin olayları anlayabilmesini güçlendirmektedir. Gerçek ya da hayali, neredeyse hiçbir olay bireyleri uzun süreliğine şaşırtamaz çünkü onları şaşırtacak olayın kabul edilemez bir çelişki olarak görünmesini sağlayacak, kapsamlı ve tutarlı bir resme sahip değildirlir (Postman 2006: 73).

Eğitim de görsel kültürün etkisiyle biçimlenmekte ve bireylerin bilgiye ulaşma yöntemleri değişmektedir. Hiçbir görsel iletişim aracı kitap kadar derinlemesine bilgi sunamaz ancak enformasyon ihtiyacının evrimi itibarıyla, derinlemesine bilgiye gerek kalmamış, böyle bir ihtiyaç ortadan kalkmıştır. Diktatoryal teknolojik toplumun ayak sesleridir tüm bunlar.

Derinlemesine bilgi, belli bir sınıfın elinde olacak ve işbölümüne göre oluşacak teknokratlar, bir çeşit kast sistemi oluşturacaktır. Geniş halk kitleleri, yüzeysel bilgilerle donanarak, hayatı çözebilme ve dolayısıyla eleştirebilme kapasiteleri zarar görmüş biçimde eblehleşeceklerdir. Kişisel bilgisayarların sınıf ortamına taşınmasıyla sözlü kültür tarafından beslenen iç gözlem ve izolasyon arasında dört yüz yıldır var olan ateşkes bozulmuştur. Sözlü kültür grup halinde öğrenmeye, işbirliğine ve toplumsal sorumluluk duygusuna önem verir. Yazılı kültür ise bireysel öğrenmeye, rekabete ve kişisel özerkliğe vurgu yapar (Postman 2006: 28). Kişisel özerkliği sonlanması demek, bireyin sistem tarafından manipülasyonunun şiddetlenmesi demektir. Kişisel özerkliğin, yani benliğin zarar görmesi; ortaçağ cemaat kültürünün geri dönmesidir. Bir neo-skolastik dönem olarak tabir edilebilecek olan bu dönem, cehaletin yaygınlaştığı ve iktidara karşı direnişin zayıfladığı bir toplumun oluşması nedeniyle ilk işaretlerini vermektedir. Barry Sanders, bu toplumu oluşturacak bireylerin düştüğü durum için post-cehalet kavramını geliştirir:

İnsanlar benlik duygusunu yitirirlerse nasıl davranırlar diye merak etmemize gerek yoktur. Şimdi karşımızda harflerle mücadeleyi bırakmış, bir cümleyi ya da paragrafı bitiremeyen bir gençler kuşağı var. Kitabı terk etmiş durumdalar, hatta açıkça kitabı hor gördüklerini belli ediyorlar. Okuma-yazmanın gücüne ve etkinliğine, yararına inanmaktan vazgeçmişler. Okuma-yazma öncesi dönemde bulunanların avantajlarına da sahip değiller üstelik; sözelliğin verdiği iç güce hiç kavuşamamışlar. Standart kategorilerin hiçbirine uymuyorlar. Bu insanlardan söz ederken post-cehalet gibi yeni bir terim bulmak gerekiyor. On yıl önce aklımıza bile gelmeyecek bir şeyden bahsediyorum: Bu, hem sözlü hem de yazılı dili elinden alınmış bir kuşak. Dersliklerdeki ve sokaklardaki bu yeni tür cehalet düşünebileceğimiz en korkunç trajedide: Amerikan gençliğinin manevi çöküşünde patlak veriyor (Sanders 1999: 78).

Sanders'ın Amerikan toplumunda gözlemledikleri, kapitalist küreselleşmenin etkisiyle, her ülkede, özellikle ticaretin yoğun olduğu şehirlerde görülmektedir. Ancak bu durum Sanders'in yapmaya çalıştığı gibi yazılı kültürün

çöküşüyle açıklanamaz. Bu, Karl Marx'ın ifade ettiği gibi katı olanın buharlaşması, kapitalist ilişkilerin geçmiş dönemden kalma her çeşit ilişkiyi dönüştürmesi ve bu dönüştürmeye kitlelerin çarpık başkaldırışı ile açıklanabilir. Yazılı kültürün çöküşü neden değil sonuçtur.

Görsel kitle iletişim araçları içerisinde en yaygın olan televizyonu, konumuz açısından incelemek gereklidir. Televizyon, kar amaçlı yayın yapmakta -ki başka türlü bir politika sürdürmesi beklenemezdi, bu durum iktidarların sınıfsal yapısıyla bağlantılıdır-; insani değerleri hiç sayan mesajlarını, küçük yaşlardan itibaren savunmasız beyinlere enjekte etmektedir. Rekabet, kadının meta olarak sunumu, binlerce yıllık toplumsal inançların erozyona uğratılması, tüketimi arttırıcı politikalar vb. Televizyon günümüzde bir silahtır. Post-empyralist yapılanmanın en büyük silahıdır. Bu silah, birçok kimsenin zannettiği gibi merkezdeki üniter devletlerden periferideki çevre üniter ülkelere doğrultulan bir silah değildir, çünkü tüm üniter devletler birer kukladır temelinde. Bu devletlerin iktidarlarındaki sınıflar, neo-liberal politikalar sonucunda birleşmiştir. Bu silah, global sermayenin tüm dünya halklarına doğrulttuğu bir silahtır ve o kadar sinsidir ki evimize hatta en yakınımıza kadar girebilmiştir. Bize aile fertlerimizden bile daha yakındır o. Annemiz ya da babamızla veya kardeşimizle geçirdiğimiz zaman, gün geçtikçe azalmaktadır. Kapitalizm, Marks'ın Manifesto'da belirttiği gibi, önce feodal yapılanmaları dağıttı. Geniş aileler, topraktan koştukları için daraldılar. Fabrikada çalışan fertler, anne ve babalarına bakamayacak duruma geldiler. Sistem hepimizi çekirdek aileler içine hapsetti. Şimdi, bu da yetmedi, aileleri de bireyler haline dönüştürerek, yalnızlaştırdığı insanı, totaliter yapısının altında, iyiden iyiye tahakküm altına alacak. İşte bu noktada televizyon, onun en büyük silahıdır.

Örneğin bu silah, uzun zamandan beri çocukları tehdit etmektedir ve elbette ki bununla ilgili hiçbir önlem alınmamaktadır. Çizgi filmlerin aşırı dozda şiddet içermesi; verdikleri mesajlarla, insanın on milyon yıllık evrimi boyunca toplumsal açıdan temel gereksinimi olan dayanışma ve paylaşım ihtiyacı yerine rekabeti ikame etmesi; bireyin topluma uyumlanması açısından derin yaralar açmaktadır. Bir başka görsel iletişim aracı haline gelen video oyunları

ile oyalanan yüzbinlerin, ilerde vasıfsız işçi olacakları gerçeği ise aslında ekonomik yapılanmaya çok daha uygundur. Sistem, varoluşundan beri işsizler ordusuna ihtiyaç duyar ve bu şekilde işçi ayaklanmaları gibi direnişlere izin vermez. Sendikal hakları kendi aleyhinde yapılandırabilir. Gerektiğinde işçileri işten çıkarır, yerlerine yenisini alır. İnsan, fordist sistemdeki bir makinenin vidasıdır. İşsizliğin yok edilmesi palavrası, erken kapitalist dönemlerden bu yana süregelen kof vaatlerdendir. Bundan dolayı çocuğun eğitiminin, görsel medya tarafından zedelenmesi bir olumsuzluk değil, aksine onlar açısından bir çözümdür. Ayrıca silah ticaretinin günümüzdeki en büyük sektörlerden biri olduğunu düşünürsek, çocuğun erken yaşlarda kendini savunma yetisinin, hukukla değil silahla olduğunu öğrenmesi ve benimsemesi oldukça verimli bir ileriye dönük yatırımdır.

Neil Postman'ın ifade ettiği gibi Huxley'in öğretileri gerçekleşmekte, gösteri topluma hakim olmakta her çeşit enformasyon, eğlence kültürü içerisinde eritilebilmektedir. Bir halk saçma sapan şeylerle eğlendiği, kültürel yaşam aralıksız eğlence turları şeklinde yeniden tanımlandığı, ciddi kamusal konuşmalar bebeklerin çıkardıkları seslere benzediği ve kısacası halkın kendisi bir izleyici kitlesi, halkın kamusal işleri de bir vodvil temsiline döndüğü zaman, artık kamu riskle yüz yüze gelmiş ve kültürün ölümü açık bir olasılık halini almış demektir (Postman 2004: 173).

Tüm bu anlatılanlar yazının, oluşumunda etkin olduğu bir kültürün sonuna doğru yaklaşıldığının belirtisidir. Elbette ki bu, yazının tamamen yok olacağı anlamına gelmez. Sözlü kültürün, zamanımızda şiir vb. sanat etkinliklerinde ya da reklam cingıllarında –ki bu cingıllar akılda tutulması üzerine temellendirilir- boy göstermesi, her kültürün bir çok kavramın geçmiş iletişimsel kültürlerin izlerini taşıdığına belirtisidir. Bu sebeple yazınsal kültür ve kitap, kendini bir sonraki dönemde kimi sosyal formların içinde dönüştürecektir. Bu bağlamda günümüzdeki kitap da, ait olduğu sınıfa, egemen sınıfa geri dönecek; bir nostaljik nesne olarak, hayatlarının sefilliği –ki bu sefillişmenin kökeni, Marks'ın belirttiği gibi nesnelere yüceltilmesinden geçer- ve sahip oldukları demir kafesler itibarıyla sıkışmışlıkları hissiya-

tyla eblehleşmiş bir egemen sınıfın antikalari olarak kültür tarihindeki yerini alacaktır.

SONUÇ

Her nesnenin belli bir tarihi vardır ve o, bu tarih içerisinde evrim geçirerek dönüşür ya da yok olur. Kitabın tarihi bu dönüşümü örnekler. Tıpkı kandiller gibi bir süs aracı olma yolunda olan kitap, gün geçtikçe, burjuvazinin kütüphanelerinde bir geleneği temsil etme durumuna düşecektir ve tıpkı rönesanstaki egemen sınıfların sanatı kullanım şeklinde olduğu gibi elit tabakadan olduğunu gösterme aracı olma yolunda evrilecektir. Kitap okumanın ya da kitabı elinde tutmanın hazzını bilen insan sayısı, her geçen gün azalmakta. Okumanın hakim olmadığı bir kültür, aynı zamanda yeni insanın da müjdeleyicisidir. Bilinen ve evrensel olduğu sanırısı içerisinde yaşanan birçok kültürel nitelik son bulacaktır. Bu süreçte düşünsel niteliklerinden de ödün verecek olan insanlık, egemenlerin tahakkümünü kabul eden mutlu eblehler dönüşecektir ve tüketim kültürünün yaygınlaşma süreci evrimini tamamlayacaktır.

Görsel medya ya da internette, detaylı bilgiye ulaşmak zordur. İnternetin sahip olduğu bilgiler, kitaptakilere oranla daha yüzeyseldir. Okunması da zordur. Ancak araşsal aklın bilgiyi, ulaştığı her noktada pratikleştirmesi sebebiyle toplumun bilgiye duyduğu ihtiyaç gün geçtikçe azalmaktadır. Detaylı bilgiye ulaşmaya çalışan bir avuç bilim adamı ve entelektüel, tıpkı Mısır Firavunları'nın yönetimindeki gibi bir kast oluşturmak üzereler. Her kastın bir ömrü vardır. Toplum için ihtiyaç olmaktan çıktıklarında yerlerini yeni biçimlerdeki kasta bırakırlar. Günümüzde gittikçe bir kast grubu haline gelen yoğun okuyan kesimin, yakın zamanda nesli tükenecek gibi görünüyor. Hızlı tüketim sonucunda hızlı üretim gerçekleşiyor dersek yanlış olur. Aslında artık, bireyi, hızlı üretim sonucunda hızlı tüketime koşullandıracak araçlara sahip olan sistem, bu hızlı sirkülasyonda yoğun ve detaylı bilgiye ihtiyaç duymuyor. Sadece bu yapıyı görmek bile, kitabın, yakın zamanda egemen kesimlerin evlerinde bir süs aracı olacağı savını güçlendiriyor.

Detaylı bilgiye sahip olmayan beynin sorgulama kabiliyeti de yetersiz olacaktır. İnsanların sorgulama kabiliyetlerindeki azalma, yoğunluğu azaltılmış totaliter rejimler için –ki bunlar

geçmiştekiler kadar totaliterdirler, sadece bunu hissettirmeme araçları gelişkindir- elzemdir. İktidara karşı direniş son mu bulacaktır? Jean Paul Sartre'in belirttiği gibi:

" 'Hayır' diyorum. Çünkü insanım."

Doğada bir tek canlı 'hayır' diyebilir: İnsan. Egemen yapının, tarihsel evriminde insanlığı doğadan koparması ve bireylerin emeklerine, topırağa yabancılaşması sonucunda insan 'hayır' diyebilmiştir. ' Hayır' diyebilmek, insanın en özgür tutumudur. Bunun son bulması demek, tarihi iki ayrı devre böler. Bu bölünme, insanın kendisinin bilincinde olduğu dönem ve insanın makineleştiği dönem olarak ikiye ayrılabilir. Kitle iletişim araçları, insanın "hayır" diyebilme yetisini iğdiş ediyor gibi gözükseler de; insanın insan olma bilinci galip gelecek ve elindeki araçlar farklılaşsa da, belki kitaplarla değil ama yeni bir vasıtayla "hayır" diyebilecek. Bunu ummak bile, egemen ideolojinin her noktadaki hakimiyetini düşününce büyük bir direniş olacaktır.

Adorno'nun ifade ettiği üzere yanlış hayatlar doğru yaşanmaz. Hayatı yaşama biçiminin yanlış olduğunun anlaşılması ve totaliterliği son bulduracak özgürlükçü bir devrimin aciliyetinin bireyler tarafından anlaşılabilirliği büyük acıların yaşanması zorunluluğunu, tarihsel bir dogma olarak almayı yapı bozucu ideolojik tasarımları hakim kılmanın, insan olmanın öncelikli sorunu olduğunu görmek ve yeni kültürde direniş araçları aramak gerekmektedir. Ancak bağımsız sinemanın bile bağımsızlığını kaybetmesi ve kitleleri eblehleştirme araçlarının gücü, alternatif dünya arayışlarının istekliliğine ket vurmaktadır. Belki de Jean Baudrillard'ın ifade ettiği gibi en devrimci hareket çürümeyi hızlandırmak, ritmik yokoluşçuluğu destekleyen her çeşit anlam kaotisini yüceltmek ve Herbert Marcuse'un içten patlamalı toplumunu gerçekleştirmektir. Kapitalist toplumun kendi kendini içten çökerteceği iddiası, kitabın geliştirici biçimde destek olduğu benlik bilincinin, onun toplumdaki yerinin sarsılmasıyla yok olması ve kitabın bir nostalji aracına dönüşmesi durumunu düşününce çok da gerçek dışı bir iddia olarak görülmemektedir.

KAYNAKLAR

Ateş T (2004) Siyasal Tarih, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Baldini M (2000) İletişim Tarihi, Gül Batuş (çev), Avcıol Basım Yayın, İstanbul.

Barry Sanders (1999) Öküzün A'sı, Şehnaz Tahir (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Debord G (2006) Gösteri Toplumu, Ayşen Emekçi (çev), Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Gadamer H G (2005) Güzelin Güncelliği, Fatih Tepebaşı (çev), Çizgi Kitabevi, Konya.

Giddens A (2000) Elimizden Kaçıp Giden Dünya, Osman Akınhay (çev), Alfa Yayınları, İstanbul.

Guibernau M (1997) Milliyetçilikler, 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler, Neşe Nur Domaniç (çev), Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Huizinga J. (2006) Homo Ludens, Mehmet Ali Kılıçbay (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Labarre A (1994) Kitabın Tarihi, Galip Üstün (çev), İletişim Yayınları, İstanbul.

Marx K (2004) Alman İdeolojisi, Sevim Belli (çev), Sol Yayınları, Ankara.

McLuhan M (2005) Yaradığımız Medya, Ünsal Oskay (çev), Merkez Kitapları, İstanbul.

Ong W J (1995) Sözlü ve Yazılı Kültür, Sema Postacıoğlu Banon (çev), Metis Yayınları, İstanbul.

Postman N (2004) Televizyon ve Öldüren Eğlence, Osman Akınhay (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Postman N (2006) Teknopoli: Yeni Dünya Düzeni, Mustafa Emre Yılmaz (çev), Paradigma Yayınları, İstanbul.

Sontag S (1999) Fotoğraf Üzerine, Reha Akçakaya (çev), Altıkkırkbeş Yayınları, İstanbul.